

ФАКТОРИ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СКЛАДОВІ СУКУПНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ

FACTORS OF MACROECONOMIC INSTABILITY AND ITS IMPACT ON THE COMPONENTS OF AGGREGATE SUPPLY

Лідія КУЗНЕЦОВА,
кандидат економічних наук,
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Lidiya KUZNETSOVA,
PhD Economics,
Institute for Economics and
Forecasting, Ukrainian NAS, Kyiv

Тетяна ШИНКОРЕНКО,
кандидат економічних наук,
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Tetyana SHYNKORENKO,
PhD Economics,
Institute for Economics and
Forecasting, Ukrainian NAS, Kyiv

Тетяна МАКУШЕНКО,
Інститут економіки та прогнозування
НАН України, Київ

Tetyana MAKUSHENKO,
Institute for Economics and Forecasting,
Ukrainian NAS, Kyiv

Починаючи з 2008 року, українська економіка, як і світова економіка в цілому, увійшла в період нестабільності. З огляду на це надзвичайно важливо визначити ті основні аспекти державного менеджменту, які дозволяють не лише пом'якшити соціально-економічні наслідки дестабілізації економічної ситуації, прискорити вихід економіки у фазу поживлення та підйому, а й створити підґрунтя тривалого сталого розвитку. Для цього необхідно насамперед детально дослідити дію окремих факторів макроекономічної нестабільності, зокрема на елементи сукупної пропозиції, та визначити їх адаптивний потенціал.

Тому метою статті є визначення тих елементів сукупної пропозиції української економіки, які, з одного боку, найбільше реагують на фактори макроекономічної нестабільності, а з другого – здатні забезпечити необхідну адаптивність економіки України до сучасних змін умов господарювання.

У загальному вигляді макроекономічна нестабільність визначається як порушення макроекономічної рівноваги й проявляється у виникненні суттєвих відхилень таких економічних параметрів, як рівень зайнятості та безробіття, рівень цін та порушення рівноважного рівня виробництва. І зміни кожного з цих параметрів у свою чергу певним чином впливають на сукупну пропозицію.

Як відомо, сукупна пропозиція – це загальна кількість товарів і послуг, яка може бути вироблена і запропонована до продажу відповідно до рівня цін, що склався [1; 2; 3; 4]. Потенційна величина сукупної пропозиції залежить від запасу капіталу та технологічного рівня виробництва. У межах потенційної величини сукупна пропозиція є функцією товарних цін та середніх витрат на виробництво одиниці товару. Це означає, що на сукупну пропозицію впливають дві групи факторів: рівень цін на товари та послуги й нецінові фактори, вплив яких опосередковується через середні витрати.

Для того щоб детальніше оцінити вплив окремих факторів макроекономічної нестабільності та виявити особливості трансмісії цього впливу на складові сукупної пропозиції, доцільно виокремити деякі складові сукупної пропозиції. У загальному вигляді до них відносять:

У статті розглянуто вплив основних факторів макроекономічної нестабільності на окремі складові сукупної пропозиції, визначені ті складові, що, з одного боку, найбільше реагують на порушення макроекономічної стабільності, а з другого – визначають адаптивний потенціал сукупної пропозиції. Аналітична оцінка впливу основних факторів макроекономічної нестабільності на сукупну пропозицію українських товаровиробників, зокрема в період 2008-2011 років, дозволила сформулювати основні напрями підвищення адаптивності української економіки до сучасних глобальних викликів.

In the articles it is considered influence of basic factors of macroeconomic instability on separate to components of aggregate supply, certain those to composition that from one the parties more than all react on violation of macroeconomic stability, and from other - determine adaptive potential of aggregate supply. Analytical estimation of influence of basic factors of macroeconomic instability on the aggregate supply of the Ukrainian commodity producers, in particular in the period of 2008-2011, let to set forth basic directions of increase of adaptability of the Ukrainian economy to the modern global challenges.

- кількість та якість природних ресурсів;
- кількість та якість трудових ресурсів;
- обсяг основного капіталу;
- рівень технологій та їхня доступність [2; 5; 6; 7].

Деталізуючи їх у контексті реагування на фактори макроекономічної нестабільності, на наш погляд, можна виділити такі:

1. Серед тих, що розкривають кількість та якість природних ресурсів України і мають значний вплив на формування сукупної пропозиції, зокрема через формування середніх витрат на одиницю продукції, слід виокремити обмеженість традиційних первинних енергетичних ресурсів (ПЕР) – нафти та природного газу, власний видобуток яких не задовольняє потреби внутрішнього ринку. Внаслідок цього Україна знаходиться у значній залежності від світової кон'юнктури на ПЕР, яка останнім часом є вкрай несприятливою для імпортерів.

2. Складові обсягу основного капіталу доцільно розкривати такими показниками:

- обсяг та динаміка валового випуску за основними видами економічної діяльності;
- структура економіки за основними видами діяльності;
- обсяг та динаміка валового випуску промислової продукції за основними видами діяльності;

□ структура промислового виробництва за основними видами діяльності;

□ питома вага продукції вітчизняних товаровиробників у внутрішньому споживанні;

□ структура основних фондів та ступінь їх зносу.

3. До складових кількості та якості трудових ресурсів доцільно віднести такі показники:

- кількість та динаміка зайнятих в економіці;
- структура зайнятих в економіці;
- продуктивність праці;
- освіта та кваліфікація працюючих;
- заробітна плата.

4. Складові рівня технології доцільно розкривати таким показниками:

- технологічний рівень продукції;
- ресурсоемність виробництва;
- обсяги, динаміка та структура інвестицій в основний капітал;
- інноваційна активність підприємств.

Розглянемо напрями впливу основних факторів макроекономічної нестабільності на окремі складові сукупної пропозиції в загальному вигляді.

Інфляція. Макроекономічну нестабільність викликає неочікувана динаміка споживчих цін. Вплив цього фактору на окремі елементи сукупної пропозиції є різновекторним як за суттю, за масштабом, так і в часі.

Сукупна пропозиція знаходиться під впливом обох видів інфляції: інфляції попиту та інфляції витрат, проте найбільший вплив має інфляція витрат. Саме цей вид інфляції, як правило, і стає чинником макроекономічної нестабільності.

Неочікувана різка зміна умов функціонування економіки може сформувати ціновий шок – різку дестабілізацію цін на товари та на ресурси, що у свою чергу призводить до шоків сукупної пропозиції.

У короткостроковій перспективі неочікуване зростання споживчих цін призводить до падіння реальної заробітної плати, реальних доходів, а отже, й до скорочення попиту на окремі види товарів, що зумовлює зміни в його структурі. Скорочення попиту зумовлює відповідне падіння виробництва.

При цьому слід враховувати, що падіння реальної заробітної плати практично не впливає на структуру споживання заможних верств населення, потреби яких задовольняються переважно за рахунок імпортованих товарів. Це призводить до зростання частки імпорту у внутрішньому споживанні й слугує додатковим чинником скорочення пропозиції вітчизняних товарівиробників.

Окрім цього, в короткостроковому періоді зростання цін при незмінності номінальної заробітної плати спрямоване на підтримку існуючого рівня рентабельності виробництва й стримує скорочення виробництва, а за певних умов може навіть забезпечити його збільшення. Проте з часом падіння попиту й подальше скорочення виробництва зумовлює зниження прибутковості.

Скорочення виробництва на тлі погіршення фінансового стану призводить, з одного боку, до зростання безробіття, що стає додатковим чинником звуження попиту. Проте, з другого боку, стимулює зусилля, спрямовані на адаптацію пропозиції до змін у попиті. І в середньостроковій перспективі за рахунок збільшення прибутковості, накопичення інвестиційного потенціалу та зростання інноваційної активності підприємств відбувається поступова гармонізація структури пропозиції і з боку виробництва, і з боку трудових ресурсів, що забезпечує скорочення питомих витрат ресурсів, підвищення їх продуктивності – тобто перехід сукупної пропозиції на новий якісний рівень у довгостроковій перспективі.

Неоднозначний вплив на сукупну пропозицію має й протилежна цінова ситуація – дефляція. І наслідки значною мірою залежать від того, які причини викликали дефляцію. Якщо падіння споживчих цін є наслідком здешевлення ресурсів, то така дефляція виступає фактором, стимулюючим нарощування виробництва. Проте якщо дефляція є наслідком адміністративних методів регулювання цінових процесів, зокрема штучного обмеження споживчого попиту, то у сфері пропозиції поступово накопичуються негативні наслідки, пов'язані насамперед зі зниженням прибутковості виробництва.

Масштабність інфляційного впливу на сукупну пропозицію залежить від того, який саме ціновий шок сформував шок сукупної пропозиції.

За масштабами наслідків цінові шоки можна поділити на точкові, що впливають на виробництво окремих видів товарів нестратегічного характеру, обмежені (секторальні), що впливають на окремі види діяльності, та системні, вплив яких поширюється на сукупну пропозицію країни загалом.

Найменше впливають на сукупну пропозицію *точкові цінові шоки*: скорочення виробництва відбувається в обмеженого кола товаровиробників, триває незначний час та не супроводжується суттєвими структурними змінами й зростанням безробіття.

Обмежені (секторальні) цінові шоки мають значно більший вплив на сукупну пропозицію. Причому цей вплив носить хвильовий характер: за першим колом наслідків, як правило, наступає друге коло.

Перше коло наслідків стосується безпосередніх виробників товару (якщо він може виступати як кінцевий продукт) та тих виробництв, де даний товар входить у проміжне споживання. Стрибок цін викликає зниження попиту на товар, який споживається безпосередньо, що скорочує його споживання, а отже, й виробництво, а також зростання собівартості продукції при його переробці, що зменшує попит і на цю продукцію. Крім того, секторальне зростання споживчих цін зумовлює неочікуване прискорення інфляції, що формує наслідки другого кола: загальне зниження реальних доходів, платоспроможного попиту, що призводить до звуження внутрішнього ринку

і масштабнішого скорочення сукупної пропозиції, яке супроводжується певними структурними змінами.

Найтяжчими і наймасштабнішими є наслідки системних цінових шоків. Вони виникають, коли формується різке підвищення ціни на стратегічний товар (наприклад, на енергетичні ресурси). При цьому наслідки відчуваються в усіх видах діяльності і також носять хвильовий характер: безпосередня реакція на стрибок цін на стратегічний товар зумовлює загальне зростання цін виробників, прискорення інфляції, реакцією на які стає скорочення попиту та відповідне скорочення пропозиції. Крім того, відбувається підвищення заробітної плати та загальних витрат, що призводить до нового кола зростання цін.

Залежно від величини стрибка цін та специфіки товару, на який він має місце, кількість таких «хвиль» може бути дуже значною.

Крім того, системні цінові шоки мають ще одну характерну особливість. Якщо вплив точкових та обмежених цінових шоків на сукупну пропозицію поступово втрачає силу, то наслідки системних шоків мають властивість періодично посилюватися. Це зумовлено їх здатністю формування нових точкових або ж обмежених (секторальних) цінових шоків: катастрофічні стрибки світових цін на стратегічні товари викликають ланцюгову реакцію в усій структурі світових цін.

Водночас саме системні цінові шоки в довгостроковій перспективі найпозитивніше впливають на сукупну пропозицію, створюючи потужні стимули для технологічного оновлення виробництва, підвищення продуктивності ресурсів.

Безробіття. Значне зниження рівня зайнятості та зростання безробіття виступає одним із параметрів макроекономічної нестабільності. Як правило, фактором нестабільності є циклічне безробіття, проте прискорення темпів розвитку науково-технічного прогресу, що має місце на сьогодні, зумовлює формування умов неочікуваного різкого зростання й структурного безробіття¹.

Вплив цього фактора на сукупну пропозицію є також різновекторним, оскільки зростання безробіття, з одного боку, зумовлює зниження вартості робочої сили й виробничих витрат, тобто формування умов збільшення обсягів виробництва. А з другого боку, зростання безробіття призводить до падіння доходів населення, платоспроможного попиту і в подальшому – до скорочення виробництва.

Слід зазначити, що ринок праці в Україні має суттєві відмінності від країн з розвинутими ринковими відносинами, а саме:

□ реальна вартість робочої сили значно відрізняється від даних офіційної статистики, адже масштаби «зарплати в конвертах» дуже великі;

□ циклічне безробіття в умовах макроекономічної нестабільності в Україні набуває прихованого вигляду, тобто офіційний рівень безробіття зростає незначно, проте різко збільшується обсяг заборгованості із заробітної плати.

Ці відмінності зумовлюють певні особливості трансмісії впливу зростання рівня безробіття на окремі складові сукупної пропозиції. Так, зокрема, зростання безробіття несуттєво впливає на питоми витрати, оскільки офіційна заробітна плата у значній частині економіки тримається на рівні мінімальної, тому зниження її неможливе. Це також ускладнює аналіз впливу зростання безробіття на загальний рівень доходів та структурні зміни у попиті, а отже, й кількісну оцінку впливу на рівень виробництва.

Порушення рівноважного рівня виробництва. Розвиток будь-якої економіки носить циклічний характер, періодично рівень попиту починає відставати від рівня пропозиції, формуючи черговий цикл розвитку. Сучасна теорія циклів вирізняє шість типів циклів відповідно до їх довжини та головних особливостей, проте основна схема впливу порушення рівноважного рівня виробництва на складові сукупної пропозиції в усіх типах циклів є схожою.

Насамперед зниження попиту зумовлює скорочення прибутків, що змушує виробників утримувати зростання заробітної плати або навіть її знижувати. У свою чергу це призводить до падіння доходів і ще відчутнішого скорочення попиту. Починається згортання виробництва.

Водночас зниження вартості робочої сили формує умови для гальмування інфляції та відновлення виробництва. Покращується фінансовий стан підприємств, накопичується інвестиційний капітал, що забезпечує активізацію інноваційної діяльності. Сукупна пропозиція за своєю структурою адаптується до змін попиту, що забезпечує умови відновлення рівноважного рівня виробництва.

Безумовно, це лише схематичне відображення впливу цього фактору на сукупну пропозицію. Реальна картина неповторна, оскільки складається під впливом дуже багатьох умов: конкретного типу циклу (Кітчінна, Жюгляра, Кузнеца, Кондратьєва, Форрестера або Тоффлера) та накладення їх окремих фаз, конкретної висхідної причини і врешті-решт від того, наскільки окремі складові сукупної пропозиції здатні адаптуватися до нових реалій, а умови господарювання забезпечувати їх якісні зміни.

Найчастіше економіка стикається з циклами Кітчінна [8]².

Сучасні науковці вважають, що причиною виникнення короткострокових циклів Кітчінна є часові лаги руху інформації, що впливає на комерційні рішення щодо керівництва фірмами. Тобто є певний часовий лаг, необхідний для того, щоб привести пропозицію у відповідність до зменшеного попиту.

Ці цикли мають найменший і нетривалий вплив на складові сукупної пропозиції, обмежуючись практично лише рівнем виробництва. І з часом, з розвитком інформаційних технологій, які дозволяють значно прискорити рух інформації та забезпечують якісніші прогнози щодо динаміки попиту, вплив циклів Кітчінна на обсяг виробництва зменшується.

Цикли Жюгляра мають середньостроковий характер і зумовлені тим, що в даному випадку відновлення рівноваги між попитом і пропозицією потребує інвестицій в основний капітал [9]. Вони тривають 7-11 років, і в цих циклах вже чітко виокремлюються фази. У науковій літературі цикли Жюгляра поділяють на такі фази:

- пожвавлення (підфази старту та прискорення);
- підйому або процвітання (підфази росту та перегріву або буму);
- рецесії (підфази краху чи гострої кризи та спаду);
- депресії або застою (підфази стабілізації та зсуву) [10].

Цикли Жюгляра мають значніший і масштабніший вплив на складові сукупної пропозиції, який охоплює не лише рівень виробництва, а й рівень зайнятості та вартості робочої сили. Тобто вихід із фази депресії циклу Жюгляра потребує змін у структурі факторів основного капіталу, робочої сили, змін у технологічному рівні виробництва.

Цикли Кузнеца³ мають періодичність у 15-20 років. У сучасній літературі їх називають інфраструктурними циклами, коли макроекономічну стабільність порушує ринок нерухомості. Ці цикли впливають практично на всі складові сукупної пропозиції.

Цикли Жюгляра та Кузнеца мають значний зв'язок з довгостроковими циклами Кондратьєва, головним чинником яких є технічний прогрес та потреба в структурних зрушеннях. Саме кондратьєвські цикли зумовлюють насамперед якісні зміни у складових сукупної пропозиції – формування нової структури виробництва, його технологічне оновлення, кардинальні зміни в професійному та освітньому рівні робочої сили тощо.

Тобто стає очевидним, що те, наскільки успішно економіка подолає негативні наслідки чергового циклу розвитку та викликаной ним макроекономічної нестабільності, залежить від здатності пропозиції адаптуватися до нових потреб суспільства та умов господарювання. Виявлення цього й має стати основним завданням аналітичної оцінки впливу конкретних порушень макроекономічної стабільності на окремі складові сукупної пропозиції української економіки.

За часів незалежності економіка України практично весь час перебуває в нестабільному стані, проте можна виокремити два періоди, протягом яких економічні збурення мали найбільший вплив на складові сукупної пропозиції, що дозволяє не лише оцінити цей вплив, а й виявити напрями вдосконалення державного менеджменту, здатні підвищити адаптивність виробництва до змін попиту. Це – трансформаційна криза 90-х років та світова фінансова криза 2008 року.

Протягом 1991-1999 років відбувалося дуже значне згортання виробництва, пік якого припав на 1994, коли валовий випуск скоротився більш ніж на 22%. У подальші роки темпи падіння виробництва поступово зменшувалися. Загалом за цей період Україна втратила 60% ВВП.

У 2000, коли економіка України, поступово адаптувавшись до нових умов господарювання, почала зростати, це вже була інша економіка, насамперед за структурою.

Перехід на ринкову економіку потребував стрімкого розширення масштабів сектору послуг, унаслідок чого питома вага реального сектору зменшилася за рахунок збільшення частки сфери послуг. Так, частка промисловості у валовому випуску з 56,2% у 1991 році зменшилася до 43,9%, сільського

господарства – із 17% до 13,6%, будівництва – із 7% до 3,6%. Натомість суттєво збільшилася питома вага транспорту, торгівлі, фінансових послуг, операцій з нерухомістю.

Подальший розвиток вже не супроводжувався такими суттєвими структурними змінами. І хоча позитивна динаміка промислового розвитку зумовила збільшення питомих ваг промисловості у валовому випуску, воно відбулося за рахунок інших видів діяльності.

У 2002 році фактором макроекономічної нестабільності стала дефляція. Протягом лютого-серпня 2002 мало місце падіння загального індексу споживчих цін, яке сформувалося за рахунок досить значної дефляції в секторі продовольчих товарів. Загалом за рік ціни на споживчі товари знизилися порівняно з груднем попереднього року на 0,6%, проте щодо окремих товарних груп падіння становило 10-30 і більше відсотків. Практично не відбулося підвищення тарифів у сфері ЖКГ. Виробництво продовольчих товарів, як і послуги ЖКГ, є енергоємними виробництвами, і дефляційні процеси у цій сфері на тлі суттєвого зростання цін виробників електроенергії, тепла та газу вкрай негативно вплинули на фінансовий стан підприємств: за 2002 рік загальні прибутки в економіці скоротилися на 20%, при цьому прибутки промислових підприємств знизилися більш ніж на 30%, різко збільшилася кількість збиткових підприємств. Необхідність відновлення рентабельності виробництва зумовило прискорення інфляції у 2003 році.

У 2006 українська економіка знову відчула вплив такого вагомого чинника макроекономічної нестабільності, як ціновий шок. Цей шок був викликаний вже різким (майже на 60%) підвищенням цін на природний газ. У 2007 відбулося чергове підвищення ціни на газ – ще більш ніж на 40%. І хоча це одразу не викликало уповільнення економічного розвитку, який прогнозувався, зокрема, й міжнародними експертами, проте економіка України у 2006-2007 роках все ж таки зазнала потрясіння, яке в подальшому сформувало шок пропозиції.

Якщо проаналізувати основні макроекономічні показники, то можна простежити досить суттєвий негативний вплив на деякі складові сукупної пропозиції (**табл. 1**).

Як бачимо, і у 2006, і у 2007 році, незважаючи на ціновий шок, відбулося прискорення темпів зростання ВВП та активізація інвестиційної діяльності. Це прискорення значною мірою зумовлено тим, що промисловий розвиток України був підтриманий світовим ринком: у цей період зростає попит на основні експортні товари України – метал та хімічну продукцію, а також будівельні матеріали та продукцію харчової промисловості. Зростання світових цін компенсувало підвищення собівартості виробництва українських товаровиробників, викликане подорожчанням енергетичних ресурсів, і забезпечило конкурентоспроможність їх продукції та можливості нарощування експорту. Так, якщо за 2005 рік вартість українського експорту металів та продукції хімічної промисловості збільшилася на 10%, продовольчих товарів – на 13%, а будівельних матеріалів – зменшилася на 14%, то вже за 2006 приріст їх експорту становив відповідно 18%, 17%, 7% та 19%, а за 2007 – досяг відповідно 27%, 20%, 60% та 34%. Це відіграло не останню роль у підтримці високих темпів розвитку цих видів діяльності, а отже, й збільшенні промислового виробництва в цілому.

У першому півріччі 2008 року цей чинник зберігав свій позитивний вплив: зокрема, за сім місяців 2008 експорт українських металів збільшився на 54%, будівельних матеріалів – на 45%, хімічної продукції – на 32%, харчової – на 30%. Темпи приросту ВВП, хоча дещо й уповільнилися порівняно з 2007 роком, але все ще залишалися досить високими: за січень-липень 2008 приріст ВВП становив 6,5% (за відповідний період 2007 – 7,7%).

Проте навіть попри збереження загальних високих темпів зростання ВВП, вже у 2007 в сукупній пропозиції почали формуватися негативні тенденції, які поглибилися у 2008-2009 роках. Так, якщо у 2006 високі темпи приросту ВВП базувалися на прискореному розширенні валового випуску всіх основних видів діяльності, то у 2007 високі темпи нарощування валового випуску збереглися в торгівлі, будівництві, транспорті та обробній промисловості. Стосовно решти видів діяльності розвиток суттєво уповільнився, а в сільському господарстві та освіті відбулося скорочення валового випуску відповідно на 5,3% та 0,2%⁴.

Протягом січня-вересня 2008 року зберігалася позитивна динаміка розвитку транспорту, добувної промисловості (темпи приросту валового випуску прискорилися порівняно з 2007, але на 2 в.п. відстали від показника 2006),

Таблиця 1. Приріст основних макроекономічних показників, у % до попереднього року

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ВВП	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,2	105,2
Валовий випуск:							
сільське господарство	99,9	102,5	93,9	116,5	98	99	113,7
промисловість	103,1	106,2	107,6	94,8	78,1	111	108,6
будівництво	93,4	109,9	115,6	84,2	51,8	94,6	111,4
торгівля	92,2	116,9	116,4	100,4	81,4	103,3	115,2
транспорт та зв'язок	114,4	108,1	111,7	108,1	83,7	103,3	108,4
фінансова діяльність	109,7	111,8	122,5	92,5	80,9	99,2	
Питома вага продукції вітчизняних товаровиробників у внутрішньому споживанні	62,6	62,5	61,5	50,8	53,8	52,8	50,7*
Ступінь зносу основних засобів	49	51	52	61	60	74,9	
Рівень безробіття (за методологією МОП)	7,8	7,4	6,9	6,9	9,6	8,8	8,2
Індекс реальної заробітної плати	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7
Питома вага високотехнологічних видів діяльності	3,7	3,4	2,8	2,5	-	-	-
Питома вага середньо високотехнологічних видів діяльності	19,8	19	21	21,6	-	-	-
Питома вага середньо низькотехнологічних видів діяльності	48,6	48,5	48,7	49	-	-	-
Питома вага низькотехнологічних видів діяльності	27,9	29,1	27,5	27	-	-	-
Індекс інвестицій в основний капітал	101,9	119	129,8	97,4	58,5	99,4	121,2
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації	8,2	10	11,5	10,8	10,7	11,5	-

*Дані за січень-серпень

Джерело: дані Держкомстату України [11]

освіти (проте приріст тут валового випуску лише компенсував скорочення 2007 року) й виробництва та розподілення електроенергії, газу та води.

Розвиток щодо решти видів діяльності уповільнився вже за підсумками 9 місяців. Особливо значно уповільнився розвиток обробної промисловості, темпи приросту валового випуску якої за січень-вересень 2008 року скоротилися у 2,3 раза порівняно з 2007, та торгівлі, де уповільнення становило понад 7 в.п.⁵

Стосовно інших видів діяльності вже у січні-вересні відбулося скорочення валового випуску. І якщо у сфері охорони здоров'я це скорочення було досить незначне – 0,2%, то зменшення валового випуску будівельних підприємств на 7,2% стало знаковим, оскільки будівництво дуже чутливо реагує на погіршення соціально-економічної ситуації. Дане зменшення стало досить негативним, адже будівництво – це той вид діяльності, що має найбільший мультиплікативний ефект.

Із серпня 2008 уповільнення економічного розвитку суттєво прискорилося, насамперед за рахунок продовження скорочення виробництва у будівництві та започаткування скорочення виробництва у промисловості.

На промисловість припадає понад 50% валового випуску, 35% валової доданої вартості та близько 60% чистих податків, тож її динаміка є визначальною для динаміки ВВП, навіть не враховуючи мультиплікативний ефект на інші види діяльності (транспорт, торгівлю тощо). Якщо у 2006-2007 роках промислове виробництво завдяки високим темпам зростання підтримувало швидку динаміку ВВП, то вже з травня 2008 темпи нарощування валового випуску промислової продукції почали уповільнюватися порівняно з попередніми роками, а в серпні почалося скорочення промислового виробництва, яке в жовтні набуло обвального характеру.

Це скорочення відбулося щодо всіх складових, проте найглибше падіння мало місце в обробній промисловості. Саме тут у серпні почалося скорочення виробництва (проти серпня 2007 воно становило 1,1%), яке продовжилось у вересні, збільшившись до 5,3%. І саме тут мав місце обвал у жовтні, коли валовий випуск скоротився порівняно із жовтнем 2007 року

на 21,1%. У добувній промисловості скорочення відбулося у вересні: воно також становило близько одного 1%, але вже у жовтні падіння досягло 10%. У виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води різке падіння валового випуску відбулося лише у жовтні – на 14,4%⁶.

Це падіння виробництва відповідно відобразилося на кумулятивних показниках: темпи приросту валового випуску промисловості, що з початку 2008 року суттєво поступалися показникам 2007, починаючи із серпня, різко збільшили відставання, і загалом за січень-жовтень приріст становив 2,2% проти 11% за січень-жовтень 2007 року. А в цілому за рік промислове виробництво скоротилося на 2,1% порівняно з 2007.

У 2008 серед промислових видів діяльності прискорення розвитку простежувалося лише у двох видах діяльності: видобуванні енергетичних матеріалів (незначний приріст 2008 лише компенсував скорочення їх видобутку у 2007 році), целюлозно-паперовій промисловості та видавничій справі. Решта видів діяльності значно уповільнили свій розвиток.

Найбільше гальмування розвитку 2008 року відбулося у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення, металургії, легкій, хімічній та харчовій промисловості, видобуванні неенергетичних матеріалів та виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води, де мало місце скорочення валового випуску порівняно з 2007 роком.

Тобто українська економіка стала вичутно реагувати на ціновий шок лише тоді, коли пропозиція українських товаровиробників зіткнулася з різким скороченням попиту зовнішніх ринків на основні експортні товари України внаслідок розгортання світової фінансової кризи.

Відновлення позитивної динаміки промислового розвитку вже у 2010 році та збереження цієї тенденції у 2011 значною мірою зумовлені відновленням зовнішнього попиту, що дозволило досить високими темпами нарощувати експорт. Так, у 2010 Україна збільшила експорт товарів на 29,6%, а за 2011 – ще на 33,1%.

Це є яскравим доказом того, що промисловість України занадто орієнтована на зовнішній попит.

Сприятлива кон'юнктура на метали та хімічну продукцію у 2006 на початку 2008 років не йшла на користь переорієнтації виробників на попит внутрішнього ринку: сукупна пропозиція виявилася не в змозі швидко адаптуватися до змін попиту, що призвело до втрати позицій вітчизняних товаровиробників на внутрішньому ринку України. Так, зокрема, вже у 2008 питома вага продукції вітчизняних виробників у внутрішньому споживанні зменшилася більш ніж на 10 в.п. – із 61,5% у 2007 році до 50,8% у 2008. У 2009 році вітчизняні виробники посіли свої позиції на внутрішньому ринку, але незначно – питома вага вітчизняних товарів зросла до 53,8%. У 2010 році вона знову дещо зменшилася (на 1 в.п.), а у 2011 частка продукції вітчизняних виробників у внутрішньому споживанні зменшилася до 47,4%.

Питома вага імпортованих товарів у внутрішньому споживанні зросла стосовно продукції переважної більшості промислових видів діяльності. Винятком стали лише металургія, де частка імпорту в споживанні знизилася на 5 в.п. – до 40,4%, та хімічна промисловість, де частка імпорту в споживанні хоча й знизилася на 0,6 в.п., однак залишається надзвичайно високою – понад 77%.

Це означає, що виробники деревообробного комплексу, машин та устаткування, будівельних матеріалів, легкої промисловості не змогли адаптуватися до потреб внутрішнього ринку і продовжують здавати його іноземним виробникам.

Орієнтація на зовнішні ринки, де попитом користуються сировинні види продукції українських товаровиробників, консервує структуру промисловості. Технологічний рівень виробництва не тільки не зростає, а навпаки – знижується.

У розвинутих країнах основна маса прибутку зосереджена саме у високотехнологічних видах діяльності, натомість в Україні основні прибутки формуються в низькотехнологічних видах діяльності. Ці ж види діяльності здійснюють і нововведення.

Високотехнологічні види діяльності у більшості належать державі та входять до реєстру таких, що не підлягають приватизації. В умовах нестачі бюджетних коштів це суттєво обмежує доступ високотехнологічних підприємств до фінансових ресурсів, необхідних для інноваційного оновлення виробництва.

Цей аспект є перешкодою до залучення у високотехнологічну сферу й венчурного капіталу: хоча з 2007 році мало місце стрімке зростання кіль-

кості венчурних фондів, а сукупна вартість їх чистих активів перевищила \$4 млрд., однак кошти венчурних фондів спрямовуються в Україні переважно в будівництво та аграрний сектор.

Така ситуація і призводить до того, що питома вага високотехнологічних видів виробництва в Україні має чітку тенденцію до скорочення: у 2005 році вона становила 3,7%, а у 2008 знизилася до 2,5%. Це вкрай низький показник. Частка високотехнологічного виробництва в середньому у світі у 2005 році становила близько 18%. При цьому в країнах ЄС вона досягала 14%, в Японії – 19%, у США – 24%, а в Китаї – 28%.

У цьому контексті постає питання ефективності та спрямованості інвестиційного процесу.

Протягом 2005-2007 років в Україні відбувалося досить стрімке нарощування інвестицій в основний капітал. Так, реальний приріст інвестицій у 2006 становив 19%, а у 2007 – майже 30%. Найактивніше залучали інвестиції фінансові установи: лише у 2007 приріст інвестицій тут становив майже 60%.

Промисловість також активно залучала інвестиції: у 2006 їх приріст порівняно з попереднім роком становив понад 15%, а у 2007 – 27% (див. **табл. 2**).

Однак незважаючи на це, ступінь зносу основних засобів загалом збільшився із 49% у 2005 році до 52% у 2007.

Найвищий ступінь зносу основних засобів у промисловості: у 2005 році 57,9% основних засобів відпрацювали свій ресурс, при цьому у сфері виробництва та розподіленні електроенергії, газу та води зношеність становила 60,5%, а у 2007 збільшилася відповідно до 59% та 62,2%.

Скорочення інвестицій у 2008-2010 роках призвело до катастрофічного зростання зношеності основних засобів: у 2010 майже 75% їх відпрацювали свій ресурс. У промисловості ступінь зносу досяг 63%, а в переробній промисловості – 66,8%.

Тобто навіть у період активізації інвестиційної діяльності оновлення виробничого потенціалу практично не відбувалося. Увесь цей період питома вага підприємств, що впроваджують інновації, фактично залишалася на одному рівні – близько 10%, а питома вага інноваційної продукції мала стійку тенденцію до зменшення. З кожним роком освоювалося все менше інноваційних видів продукції, нових технологій, а маловідходні та ресурсозберігаючі становлять лише близько третини від них (див. **табл. 3**).

У розвинутих країнах майже 85% приросту ВВП припадає на інновації. У провідних країнах ЄС інновації запроваджують 50-70% усіх підприємств, а у найменш розвинутих країнах Євросоюзу цей показник не опускається нижче 25%.

В Україні у 2008-2009 роках, коли виробники мали б активізувати діяльність з адаптації пропозиції до потреб ринку в кризових умовах, питома вага інноваційної продукції скоротилася спочатку до 5,9% у 2008 році, а потім до 4,8% у 2009. Проте певну надію дає те, що збільшилося число впроваджених нових технологічних процесів у 2008 році до 1647, у 2009 – до 1893, а у 2010 – до 2043.

Низькою в Україні є й динаміка трансферу технологій.

Проведене Держкомстатом обстеження підприємств переробної промисловості засвідчило, що лише близько 19% з них застосовують технології, вік яких не перевищує 5 років. Водночас понад 14% застосовують технології віком від 20 до 30 років і ще майже 23% – від 11 до 20 років.

Нові технології найбільше застосовують у харчовій промисловості, яка є лідером у трансферті технологій, що, безумовно, відіграло значну роль у тому, що харчова промисловість мала найменші негативні наслідки кризи.

Серед видів економічної діяльності, серед яких значна частина припадає на тих, хто працює з найстарішими технологіями, слід вказати на виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення (36,4% підприємств виду діяльності), виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (27,8%) та металургійне виробництво (20,8%).

І тут слід звернути увагу на те, що виробники будівельних матеріалів у 2004-2007 роках демонстрували найвищі темпи залучення інвестицій. Однак на кінець 2007 року лише близько 12% технологій мали вік до 5 років, близько 20% – вік 11-20 років та стільки ж – вік 21-30 років, а більше 35% – вік понад 31 рік!

Серед причин, що перешкоджають впровадженню нових технологій, безумовно, найвагомішою є фінансова обмеженість. Проте слід звернути увагу й на те, що 5% підприємств зазначили, що основним стримуючим фактором є неспроможність керівників різного рівня оцінити нові технології, а ще 3,4% вказали на відсутність робітників необхідної кваліфікації. Якщо ж урахувати те, що понад 38% підприємств взагалі не змогли визначити,

Таблиця 2. Динаміка залучення інвестицій в основний капітал за видами діяльності, у % до попереднього року

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Інвестиції в основний капітал, усього	101,9	119	129,8	97,4	58,5	99,4
Будівництво	84,9	115,5	128,6	106	37,8	82,2
Торгівля	118	134,9	130,8	109	51,7	74,8
Транспорт	94,4	107,2	133,5	82,4	66,4	101,8
Фінансова діяльність	135,5	112,5	159,5	88,2	64,6	78,4
Операції з нерухомістю	110,2	130,7	133,4	94,5	47,2	127,5
Освіта	75,7	114,7	117,8	110,3	56,9	112,3
Охорона здоров'я	73,3	124,3	117,5	113	49,3	129,2
Промисловість загалом	104,1	115,3	127	94,7	67,6	90,5
у тому числі						
видобування енергетичних матеріалів	100,1	88,9	121,2	100,6	84,7	91,1
видобування неенергетичних матеріалів	124,8	107,7	134,6	127,1	56,6	124,2
харчова промисловість	109,6	119,5	127,5	90,4	71,5	70,7
легка промисловість	119,2	75,8	104	76,2	69	121,4
виробництво деревини та виробів з неї	41,1	113,8	106,8	68,6	160,4	124
целюлозно-паперова, видавнича справа	99,8	142,1	132	112,6	48,5	53
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	112,5	86	94,7	73,2	75,9	92
хімічна та нафтохімічна промисловість	121,1	101,8	124,4	112,5	81,7	138,3
виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	104,2	220,2	153,9	85	60,5	61,8
металургія та обробка металів	141,3	111,8	143,6	73,5	57,4	68,1
машинобудування	86,2	149,6	130,3	94,1	52	112

що перешкоджає оновленню виробництва, то стає зрозумілим актуальність питання про якість та кваліфікацію робочої сили.

На сьогодні українська економіка найбільше потребує кваліфікованих робітників, фахівців з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, а також робітників найпростіших професій. І саме кількість професійно-технічних навчальних закладів, як і кількість підготовлених ними кваліфікованих робітників, на жаль, скорочується з 2005 року.

Тобто можна констатувати, що на сукупну пропозицію в Україні вирішальним чином впливає такий фактор макроекономічної нестабільності, як потужне, масштабне та системне порушення рівноважного рівня виробництва. Інші фактори – інфляція та безробіття – мали значно менший вплив.

Зумовлено це не лише масштабами порушення рівноважного рівня виробництва внаслідок резонансного ефекту збігання спадних фаз різних циклів розвитку, а й значною мірою тим, що **окремі складові сукупної пропозиції, насамперед фактори основного капіталу та технологічного рівня**

Таблиця 3. Інноваційна активність промислових підприємств

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	8,2	10	11,5	10,8	10,7	11,5
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	6,5	6,7	6,7	5,9	4,8	3,8
Освоєно інноваційні види продукції, найменувань	3978	3152	2408	2526	2685	2408
Впроваджено нові технологічні процеси, процесів	1727	1808	1145	1419	1893	2043
у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	645	690	424	634	753	479

виробництва, не відповідають вимогам навіть п'ятого технологічного укладу і не дозволяють пропозиції швидко й ефективно адаптуватися до змін у попиту та умов функціонування економіки.

Пропозиція українських виробників орієнтована у першу чергу на зовнішній попит, що не лише посилює залежність економічного розвитку країни від динаміки світової економіки, а й обмежує можливості інноваційного оновлення виробництва, підвищення його технологічного рівня.

Розробка стратегії адаптації сукупної пропозиції до зміни умов господарювання має ґрунтуватися насамперед на розумінні процесів, що відбуваються не лише в Україні, а й у світовій економіці. Остання у 2007-2008 роках увійшла у найнесприятливіший період розвитку – період одночасного входження у фазу падіння всіх основних економічних циклів. Саме у 2007-2008 практично водночас були пройдені верхні піки розвитку у циклах Кітчін, Жюгляра, Кузнеця та Кондратьєва; при входженні у фазу падіння виник ефект резонансу, що посилив негативні аспекти [12].

Нинішній спад циклу Кітчін виявився в різкому падінні світового попиту на більшість товарів. За даними СОТ, у нижній його точці, яка припала на 2009 рік, обсяг світової торгівлі скоротився на 12%. Український експорт у 2009 зменшився більш ніж на 40%, а імпорт – майже на 47%.

Входження в рецесію циклу Жюгляра, яке припало на 2008-2009 роки, характеризувалося суттєвим зниженням завантаження виробничих потужностей, різким зростанням безробіття й значним зниженням темпів відновлення основного капіталу.

Спад у циклі Кузнеця в 2007-2008 роках виявився в іпотечній кризі й різкому скороченні обсягів будівництва в житловій, виробничій та інфраструктурній сферах розвинених країн.

Крім того, у 2008 світова економіка увійшла у спадну фазу шостого циклу Кондратьєва, у процесі якої має відбутися формування нового шостого технологічного укладу.

Високий рівень безробіття, низький рівень завантаження виробничих потужностей, відсутність достатнього кредитування реального сектора економіки в розвинених країнах і скорочення вкладень у відновлення основного капіталу свідчать про те, що в рамках циклу Жюгляра світова економіка буде перебувати в депресії, як мінімум, до 2013-2014 років. У циклі Кузнеця світова економіка досягне своєї нижньої точки падіння не раніше 2017-2018, про що свідчить відсутність зростання в будівельній індустрії, низький попит і падіння цін на житло. Депресія в циклі Кузнеця триватиме до 2018-2019 років, коли в циклі Жюгляра вже почнеться нова фаза кризи. У циклі Кондратьєва спадна фаза завершиться не раніше 2018-2020, коли буде сформований новий технологічний уклад.

Таким чином, у 2012-2015 роках світову економіку очікує друга хвиля кризи, коли цикли Жюгляра, Кузнеця й Кондратьєва будуть перебувати ще в стані депресії, а цикл Кітчін знову ввійде у фазу рецесії.

Лише після 2015 року за рахунок підйому в циклах Кітчін і Жюгляра почнеться поживлення світової економіки, яке буде стримуватися триваючою депресією в циклах Кузнеця і Кондратьєва. Проте це поживлення не може бути тривалим, оскільки у 2017-2019 світову економіку очікує нова криза, пов'язана з переходом циклів Кітчін і Жюгляра у фазу падіння, хоча в циклах Кузнеця та Кондратьєва почнеться повільне поживлення. І тільки починаючи з 2020 року, коли в циклах Кузнеця та Кітчін почнеться підйом і сформується кластер базисних інновацій шостого технологічного укладу, світова економіка перейде у фазу підйому шостого циклу Кондратьєва. А після 2025, коли підйом почнеться і в циклі Жюгляра, світова економіка перейде до стабільного зростання на базі нового технологічного укладу.

З огляду на викладені стратегічні заходи щодо обмеження дії макроекономічної нестабільності на фактори пропозиції мають бути спрямовані щодо двох основних напрямів:

1. **Переорієнтація на потреби внутрішнього ринку України.** В умовах нестабільності світової економіки та високої вірогідності її чергового падіння реальним шляхом підтримки вітчизняного виробництва є переорієнтація українських виробників на внутрішній ринок та стимулювання внутрішнього попиту. Доцільність та ефективність цього напрямку засвідчив досвід Китаю: втрати від різкого скорочення експорту Китай компенсував потужними інвестиціями в розширення внутрішнього споживання та інфраструктурні проекти. Як наслідок, Китай вийшов із кризи з мінімальними втратами – щорічні темпи росту ВВП зменшилися з 11% до 9%.

2. **Створення умов формування нового технологічного укладу.**

Проведена аналітична оцінка складових сукупної пропозиції України засвідчила, що фактори основного капіталу, людських ресурсів, технологічного рівня потребують кардинального оновлення. Тому державна економічна політика у цій сфері має бути спрямована на вдосконалення інституційних і регулятивних факторів, які забезпечують доступність ресурсів і підприємницький клімат з метою створення умов, за яких стає можливим рентабельне інвестування капіталу в інновації.

Основними напрямками у цій сфері, на нашу думку, є вдосконалення державної політики щодо розвитку трансферу технологій і стимулювання розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності.

Пріоритетними завданнями тут мають стати вдосконалення:

- нормативно-правового регулювання захисту та використання інтелектуальної власності;
- інформаційного забезпечення та координації діяльності державних органів у сфері інноваційної діяльності;
- механізмів фінансового забезпечення наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності.

Кошти державного бюджету мають спрямовуватися насамперед у високотехнологічні виробництва.

Крім того, потребує врегулювання майновий статус об'єктів інтелектуальної власності, створених за рахунок бюджетних коштів, а також діяльність виконавчої влади щодо запровадження цих розробок.

Ukrainian economy began perceptibly to react on price shock only when suggestion of the Ukrainian commodity producers adjoined with sharp reduction of demand of foreign markets on the basic export commodities of Ukraine because of development of world financial crisis. Orientation to the foreign markets, where raw material types of products of the Ukrainian commodity producers are in demand, cans the structure of industry. Even in the period of activation of investment activity of productive potential updating did not take place practically. Separate to composition of aggregate supply, foremost, factors of the fixed assets and technological level of production, does not meet requirements even of the fifth technological mode and does not settle suggestion quickly and effectively to adapt oneself to the changes in demand and operating of economy conditions.

ПОЯСНЕННЯ

¹Не всі економісти вважають структурне безробіття природним, тому в макроекономічній літературі широко використовується термін NAIKU (Non-Accelerating-Inflation Rate of Unemployment), який фіксує увагу на тому, що цей сталий рівень безробіття стабілізує інфляцію.

²У 20-ті роки минулого століття англійський економіст Джозеф Кітчін зробив висновок, що кожні 3-4 роки економіка відчуває порушення рівноваги внаслідок коливань світових запасів золота.

³Відкриті в 1930 році Саймоном Кузнецем, який пов'язував їх з демографічними процесами і будівельними змінами.

⁴Динаміка сільськогосподарського виробництва в Україні значною мірою зумовлюється погодними умовами, оскільки загальний попит на продовольчі товари на світових ринках зберігається на високому рівні.

⁵Уповільнення розвитку торгівлі може слугувати сигналом формування негативних тенденцій на внутрішньому ринку України.

⁶Скорочення виробництва у березні-квітні носило сезонний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Менкью Н. Г. Принципы экономикс. – СПб: Питер Ком, 1999. – 784 с.
2. Фишер Р., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
3. <http://botanik.net.ua/node/527>
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993. – 594 с.
5. Ивашковский С. Н. Факторы и типы экономического роста [Електронний ресурс]. – www.elitarium.ru.
6. Беляев М. И. МИЛОГИЯ. – 1999-2007 [Електронний ресурс]. – <http://www.milogiya2007.ru/economakro10.htm>
7. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. Перевод с англ. – 3-е издание. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 453 с.
8. Cycles and trend in economic factors. The Review of Economics and Statistics. – Vol. 5. – No. 1., Jan., 1923.
9. Korotayev Andrey V. and Tsirel Sergey V. A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis.
10. Гринин Л. Е., Малков С. Ю., Коротаев А. В. История и математика: Эволюционная историческая макроэкономика. – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – С. 233–284.
11. Держкомстат України [Електронний ресурс]. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Айвазов А. Мировая экономика. Новый кризис начнется в 2012 [Електронний ресурс]. – <http://iee.org.ua/ru/prognoz/2658/>.